

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i08.025>

UDK: 81'37:008

<https://orcid.org/0009-0001-6933-1380>

METAFORIK BIRLIKLAR MADANIY BELGILAR IFODACHISI

Isamutdinova Durdona Maripfjanovna

Andijon davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

urdona@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola metaforik birliklarning til va madaniyatdagi o'rni kognitiv va lingvokulturologik mohiyati yoritiladi. Metafora faqat stilistik vosita emas, balki inson tafakkuri va madaniy tajribasining konseptual modeli sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda metaforalarning semantik, kognitiv va madaniy funksiyalari tahlil qilinadi, hamda ularning milliy tafakkur, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy tajribani ifodalashdagi ahamiyati ko'rsatib beriladi. Metafora orqali mavhum tushunchalar aniq obrazlar vositasida idrok etishi, madaniy kodlarning tilda mustahkamlanishi asoslab beriladi. Natijada metaforik birliklar jamiyatning tarixiy, axloqiy va estetik qarashlarini uzviy ifodalovchi semiotik mexaniz ekanligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: metafora, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, madaniy belgi, konsept, semantik kod.

METAPHORICAL UNITS AS CARRIERS OF CULTURAL SIGNIFIERS

Abstract: This article examines metaphorical units as cultural signs from a cognitive and linguacultural perspective. Metaphor is interpreted not only as a stylistic device but also as a conceptual model of human thinking and cultural experience. The study analyzes the semantic, cognitive and cultural functions of metaphors and reveals their role in expressing national mentality, moral values and social experience. Through metaphors, abstract concepts are perceived by means of concrete images, and cultural codes are fixed in language. As a result, metaphorical units are defined as a semiotic mechanism that reflects the historical, ethical and aesthetic worldview of society.

Keywords: metaphor, cognitive linguistics, linguacultural, cultural sign, concept, semantic code.

МЕТАФОРИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ КАК ВЫРАЗИТЕЛИ КУЛЬТУРНЫХ МАРКЕРОВ

Аннотация: В статье рассматриваются метафорические единицы как культурные знаки в когнитивном и лингвокультурологическом аспекте. Метафора трактуется не

только как стилистическое средство, но и как концептуальная модель мышления и культурного опыта человека. Анализируются семантические, когнитивные и культурные функции метафоры, раскрывается её роль в выражении национального мышления, нравственных ценностей и социального опыта. Посредством метафоры абстрактные понятия осмысливаются через конкретные образы, а культурные коды закрепляются в языке. В результате метафорические единицы определяются как семиотический механизм, отражающий историческое, этическое и эстетическое мировоззрение общества.

Ключевые слова: метафора, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, культурный знак, концепт, семантический код.

KIRISH

Metafora – bu nafaqat tilning ekspressiv vositasi, balki inson tafakkuri va madaniyatining tub mohiyatini yorituvchi konseptual birlikdir. Hozirgi kognitiv tilshunoslik paradigmasi doirasida metaforalar real hayotiy tajribaning konseptual xaritasini yaratishda markaziy o‘ringa ega bo‘lib, ular orqali inson o‘z dunyoni anglaydi, idrok etadi va ifodalaydi. Shu sababli zamonaviy ilmiy adabiyotlarda metaforik birliklar “kognitiv modellar”, “madaniy kodlar”, “semantik sathlar” va “lingvosemiotik belgilar” sifatida talqin qilinmoqda.

Metafora inson ongida mavjud bo‘lgan abstrakt tushunchalarni (vaqt, muhabbat, adolat, erkinlik) aniq, konkret va tajribaviy jihatdan tanish bo‘lgan konseptlar (yo‘l, og‘irlik, rang, o‘lcham) vositasida tushunishga xizmat qiladi. Bu jarayon inson tafakkurining tabiiy ehtiyoji sifatida namoyon bo‘ladi va ayni vaqtda til orqali madaniy tajribaning saqlanishiga xizmat qiladi. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘ngli tor”, “oq yuzli” kabi metaforalar jamiyatning axloqiy va madaniy bahosini ifodalaydi. XX asr oxirlariga kelib metafora biz o‘ylagandan ko‘ra murakkabroq hodisa ekanligi ma’lum bo‘la boshladi. U til, madaniyat, ilm-fan, hayot, butun olam tarkibiga singib ketgan. Shuningdek, metaforalar bilish universalisasi hisoblanib, zamonaviy olimlar dunyoning metaforik manzarasini inson genezisi, umuman, inson madaniyati bilan bog‘lashga moyillik ko‘rsatmoqdalar. Boshqacharoq aytganda, prototilning o‘zi metaforik xarakterda bo‘lgan, protomuloqot ham metaforik bosqichda yuz bergan.

Metaforik birliklar jamiyatning tarixiy tajribasini, diniy-falsafiy qarashlarini, axloqiy mezonlarini avloddan avlodga uzatuvchi semiotik kod vazifasini bajaradi. Shu sababli metaforani faqat stilistik vosita sifatida emas, balki sotsiomadaniy va kognitiv axborot tashuvchi mexanizm sifatida o‘rganish lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda metaforani tahlil qilishda kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiya yondashuvlari asos qilib olindi. Metaforaning mohiyatini ochish uchun konseptual, semantik va interpretativ tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot Lakoff va Johnson, N.D.Arutyunova, V.N.Teliya, B.Black, M.Minskiy, O.M.Freydenberg, M.Myuller, A.A.Potebnya kabi olimlarning nazariy qarashlariga tayangan holda olib borildi. Metaforalarning yuzaga kelish mexanizmi, ularning konseptual tizim bilan

aloqasi va madaniy kodlash xususiyatlari qiyosiy tahlil qilindi. O.M.Freydenberg metaforani gnoseologik bilimlar natijasi deb biladi, M.Myuller esa uni qadimgi tilning lug‘aviy kambag‘alligi bilan bog‘laydi. A.A.Potebnya va A.N.Afanasyev esa metaforani ikki predmet haqidagi tasavvuriy o‘xshashlikdan kelib chiqadigan tafakkur usuli sifatida izohlaydi.

Metafora madaniy-milliy dunyoqarashga asoslanadi va asosiy madaniy qadriyatlarni o‘zida mujassamlashtiradi. Shu bois metaforik birliklar jamiyatning axloqiy, diniy va estetik tajribasini tilda saqlovchi muhim semiotik vositadir

Zamonaviy tadqiqotlarning asosiy qismi metaforaning tafakkur jarayonidagi rolga qaratilgan. M.Minskiynig fikricha, nutqiy yoki fikriy jarayonda ikki tushunchaning bog‘lanishi bir freym (stsenariy – tushunchalar doirasi) ning boshqa ma’nolarga bog‘lanishi jarayonida yuz beradi, yoxud metafora nom berilmagan tushunchani ifodalashga xizmat qiladi. Boshqa nuqtayi nazardan, «obrazli maydonlar», «ikki mazmunli hududning o‘zaro birikishining ruhiy o‘xshatma jarayoni» sintezidir (V.N.Teliya).

Metafora hosil qilish tizimi turli mantiqiy sinflardan olingan predmetlar umumiy belgilari asosida tenglashtirilishi orqali tushuntirildi hamda metaforaning kategoriyalash jarayonidagi o‘rni aniqlashtirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari metaforaning oddiy stilistik vosita emas, balki tafakkur modeli ekanligini ko‘rsatdi. Metafora orqali inson dunyo haqidagi tasavvurini shakllantiradi va baholaydi. Tadqiqot jarayonida metaforik birliklarning nafaqat tilning obrazli vositasi, balki muayyan xalqning madaniy tajribasi, qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi konseptual model sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi. Nazariy jihatdan bu yondashuv George Lakoff va Mark Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga tayanadi. Unga ko‘ra, metafora fikrlashning kognitiv mexanizmi bo‘lib, abstrakt tushunchalar konkret tajriba orqali idrok etiladi,

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, metaforik birliklar til tizimida “madaniy kod” vazifasini bajaradi. Masalan, o‘zbek tilida “ko‘ngil ko‘zi”, “yuragi toza”, “boshi osmonda” kabi birikmalar insonning ma’naviy holatini ifodalash bilan birga, milliy axloqiy qadriyatlar tizimini ham yoritadi. Bu birliklar xalqning ichki ruhiy olamini, axloqiy mezonlarini va ideal inson modelini belgilaydi.

Ingliz tilida esa “time is money”, “heart of stone”, “broken dreams” kabi metaforalar pragmatik va individualistik madaniyat unsurlarini ko‘rsatadi. Bu holat metaforalarning ijtimoiy-iqtisodiy muhit bilan chambarchas bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar metaforik birliklar tilning estetik vositasi emas, balki ijtimoiy ong va madaniy identitetni shakllantiruvchi mexanizm ekanini ko‘rsatadi. Metafora orqali:

Milliy mentalitet ifodalanadi;

Axloqiy normalar kodlanadi;

Tarixiy tajriba va diniy qarashlar saqlanadi;

Avloddan-avlodga ma’naviy meros uzatiladi.

Shuningdek, globallashuv sharoitida ayrim metaforalar universallashtirib borayotgani kuzatildi, biroq milliy metaforik qatlam o‘zining madaniy xususiyatlarini saqlab qolmoqda. Bu jarayon lingvokulturologik tadqiqotlar uchun yangi ilmiy yo‘nalishlarni ochadi.

Metaforalarning yuzaga kelishi til egasi tushunchalar tizimi bilan chambarchas bog‘liq. Metafora – fikrlarni umumlashtirish modeli va farazlarni ilgari surish qolipidir. Metafora hosil qilish jarayonida turli mantiqiy guruhlardan olingan ikki predmet umumiy alomatlari asosida bir-biriga tenglashtiriladi. N.D.Arutyunovanning fikricha, metafora mavhum belgi va sifatlarni parchalamaydi, balki predmet borlig‘ining fikriy timsoliga ko‘taradi. Sh.Balli metaforani mavhum tushunchani moddiy tushunchaga yaqinlashtiruvchi qiyoslash sifatida izohlaydi.

Lakoff va Johnson nazariyasiga ko‘ra, inson tushunchalar tizimi metaforik xarakterga ega. Metafora bilishning kuchli vositasi bo‘lib, eski tushuncha yangi tushuncha bilan qiyoslanadi. Metafora nomlashning ichki tuzilishi vazifasini bajargan holda yashaydi, aks holda faoliyatini yo‘qotadi.

Metafora inson tafakkuri, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi mexanizmdir. Metafora antropometrik xarakterga ega bo‘lib, inson tafakkurining qay darajada rivojlanganligini bildiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, metaforik birliklar madaniy belgilar ifodachisi sifatida til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni namoyon etadi hamda ularni kompleks – lingvistik, madaniy va aksiologik yondashuv asosida tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir. Metafora tilning universal hodisasi bo‘lib, barcha tillarga xosdir. U inson tafakkuri va madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Metaforik birliklar orqali jamiyatning tarixiy, axloqiy va madaniy tajribasi kodlanadi. Demak, metaforani faqat badiiy vosita sifatida emas, balki kognitiv va lingvokulturologik mexanizm sifatida o‘rganish zarur. Metaforik birliklar madaniyatni tilda ifodalovchi asosiy belgilar sirasiga kiradi.

Metaforik birliklar orqali jamiyatning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, diniy qarashlari, ijtimoiy munosabatlari va axloqiy me‘yorlari tilga ko‘chiriladi. Shu bois metafora – bu shunchaki ko‘chma ma’no emas, balki madaniy belgi, ya’ni muayyan konseptning semantik va aksiologik yukini o‘zida mujassamlashtirgan belgi tizimidir. Ayniqsa, milliy til birliklarida uchraydigan metaforalar xalqning dunyoqarashi va qadriyatlar iyerarxiyasini ochib beruvchi konseptual maydonni shakllantiradi.

Lingvomadaniy tahlil asosida aniqlanishicha, metaforik birliklar universallik va milliylik xususiyatlarini uyg‘un holda namoyon etadi: ayrim metaforalar umuminsonga xos tajribaga tayansa, boshqalari aynan muayyan madaniyatga xos semantik va ramziy qatlamga ega bo‘ladi. Shu jihatdan, metaforalarni o‘rganish madaniy identifikatsiya jarayonlarini, milliy tafakkur modelini va til orqali qadriyatlar uzatilish mexanizmini aniqlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aristotle. (2004). *Poetics* (Trans. I. Bywater). Mineola, NY: Dover Publications.
2. Arutyunova, N. D. (1990). *Teoriya metafori*. Moscow: Progress.
3. Black, M. (1962). *Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
5. Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought* (pp. 202–251). Cambridge: Cambridge University Press.
6. Telia, V. N. (1988). *Metafora v yazyke i tekste*. Moscow: Nauka.
7. Maslova, V. A. (2001). *Lingvokul'turologiya*. Moscow: Academia.
8. Minsky, M. (1975). A framework for representing knowledge. In P. Winston (Ed.), *The Psychology of Computer Vision*. New York: McGraw-Hill.
9. Potebnya, A. A. (1976). *Estetika i poetika*. Moscow: Iskusstvo.
10. Freidenberg, O. M. (1997). *Mif i literatura drevnosti*. Moscow: Vostochnaya literatura.
11. Isamutdinova, D. (2024). COMPARISONS AS REFLECTIONS OF HUMAN CULTURE AND THOUGHT. *Innovations in Technology and Science Education*, 3(20), 194-198.
12. Isamutdinova, D. (2024). LANGUAGE AS A CULTURAL HERITAGE. *Экономикаисоциум*, (4-1 (119)), 175-179.
13. Isamutdinova, D. (2024, October). MILLIY TARIX VA MADANIYATNI AKSETTIRUVCHISI SIFATIDA O'XSHATISHLAR.